

Секцыя 1

МАСТАЦКІ СВЕТ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

Уладзімір Навумовіч (Мінск, Беларусь)

НЕВЯДОМЫ ЯНКА КУПАЛА. КАНЦЭПТУАЛЬНАСЦЬ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭАі БЕЛАРУСКАй ДЗЯРЖАЎНАСЦІ Ў ЗБОРНІКУ “СПАДЧЫНА” (1922)

Думка аб нацыянальнай і сацыяльнай свабодзе заўсёды жывіла паэта Янку Купалу. Найбольш яскрава, заглыблена і канцэптуальна ідэя нацыянальнай незалежнасці акрэслілася ў зборніку “Спадчына”. Купала выказаў тут самыя сакральныя, глыбокавынашаныя погляды на Беларусь і беларусаў, на гістарычны шлях народа, адўметнасці нацыянальнага характару.

Тэма дзяржаўнасці Беларусі – магістральная для Янкі Купалы. Жыццёвыя шляхі паэта не заўсёды былі лёгкамі. Яшчэ больш складанымі часам з’яўдзіся шляхі да чытача твораў паэта. У творчай спадчыне Янкі Купалы ёсць цэлыя нізкі вершаў, якія доўгі час замоўчваліся альбо з іх “вымаліся” цэлыя абзацы, перайначваліся радкі, апускаліся строфы. Паасобныя творы пры жыцці паэта ніколі не друкаваліся.

Зусім не друкаваліся ў пасляваенную пару вершы Янкі Купалы нашаніўскага перыяду: “Забраны край”, “Казка аб песні”, “Беларушчына”. Не друкаваліся найперш з цензурных меркаванняў, бо не маглі ідэалагі новага часу і чуць пра цяжкае беспрасветнае жыццё края “за расейцамі”, калі народ “мальбішчам чужым б’е пакора паклоны”, а “наведзены струны ў скрыпках па-свойску чужая зрывае рука”, у якіх выразна чуўся заклік устаць “забранаю краю”:

Выходзяць, ідуць ад парога к парогу,

На стогн жывых грозна глядзяць.

І з ветрам, з бурамі б’юць на трывогу:

“Забраны край” клічуць устаць.

“Забраны край”

У спадчынных матывах вырашаны верш “Беларушчына”. Тут гаворыцца пра нялёгкую гісторыю народа і края, пра ідэю нацыянальнага адраджэння, якая сотні гадоў займала галовы беларусаў, і

тыя ўмовы, якія неабходны, каб ёй прарасці ў будучыню і даць добрыя ўсходы (“І круцілі цябе, як каму падабалася, / Кожны строіў, наводзіў цябе на свой строй, на свой лад...”; “...пад права тваё падрываецца шмат хто, як крот...”). Але паэт сцвярджае: “Як жыла і жывеш, будзеш жыць, Беларушчына: // Зразумеў і ўспомніў цябе твой мільённы народ”.

Не магла прапусціць тагачасная цензура вершы, у якіх выразна паўставала ідэя нацыянальна-культурнага адраджэння, дзе ішла гутарка пра ратаванне цэлага народа. Купала быў аб’ектыўным у сваіх творах; ён выказваўся ў вершах пачатку новага стагоддзя і супраць засілля расейшчыны і супраць прыцяснення польскіх улад, супраць спроб “падгарнуць” да сябе Беларусь (верш “Папросту”). Пра гэта ж – сатырычны верш “Сваякі”:

*Раз абселі Беларусу
Маскалі ды ляхі,
І давай яму сваяцтва
Тыцкаці з-пад пахі.*

“Сваякі”

Можа, больш, чым у іншых творах, у вершах, што трапілі пад забарону, выяўляўся настрой і перакананні паэта, яго скруха і смех, разуменне наканаванасці лёсу беларуса выпіць свой “келіх жыцця” да дна, каб усвядоміць несамавітую долю “абыймацца з анёлам і гадам” (верш “Да дна...”), каб спасцігнуць неласкавасць лёсу да беларусаў. Тут Купала застаецца нібыта сам-насам, на адзіноце, а душу яго рве гаркатліва-даўкае “смейся!” – над доляй-нядоляй, над лёсам быдлячым, над самім сабой. “Смейся, смейся, смейся” – як заклінанне-варажбу паўтарае паэт, паўтарае паэт жадаючы адвесці бяду ад народа (верш “Смейся!..”).

Гэтыя творы доўгі час былі невядомымі масаваму чытачу. А разам з тым у іх – гістарычны вопыт народа, багатае ўнутранае жыццё людзей, горкае расчараванне лёсам свайго народа, які вымушаны выпіць “да дна” ўсе людскія беды і пакуты. Секвестр твораў Янкі Купалы жорсткі, выхалошчваў творчасць генія.

Апынуліся ў забыцці ў новы час, калі ў купалаўскую творчасць з цікавасцю паглыбляліся і даследчыкі, і крытыкі, і аматары прыгожага пісьменства, вершы “Над Нёманам”, “З мінулых дзён”, “Брату-Беларусу”, паэма “На куццю”. Ці варта гаварыць, што без гэтых твораў уяўленне чытачоў пра творчасць паэта ў многім няпоўнае, аднабокае, а то і зусім дэфармаванае. Асабліва не пашанцавала тым творам Купалы, дзе згадвалася роля беларускага слова, гаварылася з папрокам “змарнеламу чалавеку”, што “сваю пушчаеш песню ў здзек, чужою

славіш нават Бога!” (“Брату-Беларусу”). Глыбінёй філасофскага асэнсавання прасякнуты гэты верш паэта. У ім бачыцца менш вядомы нам Купала. Верш напоўнены роздумаў і любоўю да чалавека, да роднай зямлі, асэнсаваннем шляхоў людскіх і хады гісторыі.

У вершы “Брату Беларусу” (упершыню надрукаваны ў 1922 г. у зборніку “Спадчына”) паэт звяртаецца да чытача:

*Ляж, прытуліся да зямлі,
Паслухай шчыра, што гавора
Табе, сям’і, усёй радні
Калі запаліць неба зоры.*

*...І запытаецца зямліца
Тваёй душы і тваіх дум:
Чаго ты блукаеш начніцай?
Чаму свой край аддаў на глум?*

“Брату Беларусу”

У савецкі час чытач быў пазбаўлены магчымасці пазнаёміцца з многімі твораў паэта, ці знаёміўся з імі “абгабляванымі”: “Свайму народу”, “Крыўда”, “Наша гаспадарка”, “Паўстань з народу нашага...”, “Жыды”, “Перад будучыняй”, “А ў бары, бары”, “Ёсць жа, ёсць яшчэ...”, “Каб...”, “Акоў паломаных жандар”, “На вайсковыя матывы”, трагікамедыя “Тутэйшыя” і інш.

Гэта творы вельмі значныя па сваіх ідэйна-мастацкіх якасцях, таму без іх паэт паўставаў у сваёй творчасці не такім глыбокім, аналітычным, філасофска-разважлівым, трагічным, якім ён быў на самой справе. Забараняліся творы найбольш з ідэйных меркаванняў – тыя, дзе былі заклікі паўстаць “з цьмы”, “уваскрэснуць”, “устаць”, “выпрастаць душы”.

*Там чутна: Беларусь! Там – Незалежнасць!
А там – “Паўстань пракляццем...” Ну, а мы?
Мы ў страху... дум крутня... разбежнасць...
Без толку крыллем лопаем, як цьмы.
О, так, як цьмы, як спуджаны вароны!..
І слухаем, і нюхаем тут, там:
Які павеяў вецер на загоны –
Заходні, ўсходні, й ці ад нас, ці к нам?
...Няўжо кліч вечны будзе ў нас напасны –
Кліч бураломны: вызваленне з пут!?*

“Перад будучыняй”

Купала – паэт бескампрамісны, ён не падладжваўся і не мяняў сваіх поглядаў, ён жыў бедамі і трывогамі беларускага народа. Пра гэта

яскрава сведчаць забароненыя ці “рэпрэсіраваныя” творы пісьменніка, якія ў значнай ступені даюць нам уяўленне пра шматграннасць творчасці паэта, пра яе шматмернасць і глыбіню, пра яго неспакой і трывогу за лёс беларускага народа, нашай мовы і будучыні Беларусі як незалежнай краіны.

Сутнасць твораў Я. Купалы, якія найбольш падпадалі пад забарону цензуры, якраз і выяўлялася ў тым, што паэт не толькі выказваў, сцвярджаў, дакляраваў чытачу аб нечым, даводзіў свае думкі, але і падаваў у тых вершах новы малюнак будучыні, тварыў на вачах чытачоў адухоўленае быццё вольнага душой чалавека, якому балюча за Беларусь. Вось гэтага не маглі ўлады дараваць паэту. Куды больш карыснымі, на іх погляд, былі вершы-агіткі, вершы выразна прапагандысцкага гучання, якія, дарэчы, калі і з’яўляліся ў Купалы з-пад пяра, то выходзілі намнога слабейшымі, павярхоўнымі (паэма-рэпартаж “Над ракою Арэсай”, 1933) альбо не такімі трагедычнымі, не такімі філасофска-разважлівымі, якой была паэзія Я. Купалы пачатку стагоддзя. Такая паэзія не кранала душы, не пранікала ў глыбіню свядомасці чытачоў, ды і сам аўтар іранічна ставіўся да творчасці падобнага роду. Паэт з народа жыў і тварыў з думкамі пра народ. Таму тыя творы, у якіх найбольш яскрава выявіліся трывогі, надзеі, нараканні беларусаў, менш за ўсё і трапляліся “на вочы” самім беларусам, вершы трымалі наводдаль альбо зусім не паказвалі чытачу.

Змест і форма ў такіх творах зліваліся ў адзінае цэлае. Кожнае слова тут да месца, мае свой сэнс, нясе ўнутраны энергетычны зарад. Тут няма нязначных дэталей, выпадковых слоў, літаратурных штампаў. Ёсць жывая інтанацыя, глыбінняя думка. Рыфмоўка, як правіла, ускладненая, перакрываваемая. Вершы трывала “закальцаваны”, “запаяны”, адмыслова адточаны. Усхваляваныя пачуцці ў іх самі знаходзілі форму, адэкватную настрою. Адзіная сістэма метра, інтанацыя, рыфмоўка, будова фразы, суаднесенасць рытмікі і сінтаксісу, узаемадзеянне рытму і мовы, размяшчэнне паасобных “апорных” слоў, – усё гэта сведчыла аб сапраўды глыбокім выяўленні рэчаіснасці і аб вялікай сіле таленту паэта.

“Рэпрэсіраваныя” творы Я. Купалы, як і ўся яго паэзія, – глыбокае сведчанне неўміручасці слова выдатнага майстра, неспатольнай любові паэта да беларускага народа і да “забранага краю” – роднай, шматпакутнай, але гордай і духоўна багатай Беларусі.

Аднак, нягледзячы на тое, што секвестр купалаўскіх твораў адбываўся па ідэалагічных меркаваннях, шматлікія радкі Купалы з тых вершаў, што падпадалі пад забарону, сёння маглі б служыць верай і праўдай для кансалідацыі нацыі, з поспехам могуць і павінны

аб'ядноўваць беларускі народ дзеля будаўніцтва Маладой Беларусі: “Збяры ў адну ўсю Беларусь сям’ю”, – кажа паэт у вершы “Паўстань з народу нашага...”, заклікаючы, прарочачы, спадзеючыся на прыход Прарокаў, Песняроў, Ваякаў, Уладароў, якімі багаты наш люд, што забяспечаць росквіт краіны.

“Станем мы самі гаспадарамі”, – услед за Купалам сцвярджаў Якуб Колас у вершы “Беларускаму люду”, які з’явіўся як рэакцыя, гнеўны водгук на заключэнне Рыжскага міру, што ажыццяўляўся без удзелу беларускага народа.

Наступным крокам за “рэпрэсіямі” над творамі павінны былі стаць (ды ў нейкай ступені сталі такімі) рэпрэсіі над самімі пісьменнікамі. Аднак на ўсё ёсць мяжа, кропка кіпення, пасля чаго мог стацца народны выбух.

Англіійскі вучоны чэшскага паходжання Вальтэр Коларц у працы “Раія і яе калоніі” адзначаў: “Роля, якую ігралі Колас і Купала ў савецкай Беларусі, ня мае сабе падобных ува ўсім СССР. Ніводзін беларускі бальшавік ніколі ня йграў ролі народнага правадыра Беларусаў, гэтая роля правадырства была ў руках Коласа й Купалы. Заміж “адхіліць” двух паэтаў, савецкі ўрад пробваў кіраваць на “добры шлях” іхнюю паэтычную дзейнасць і выкарыстоўваць іх для камуністычнай прапаганды. Колас і Купала былі часта аб’ектамі крытыкі; у пэўных мамэнтах выглядала, што яны ў няласцы, але яны ніколі ня зніклі, як гэта сталася із шматлікімі выдатнымі пісьменнікамі й паэтамі амаль усіх галаўнейшых народаў Савецкага Саюзу.

Вычышчэнне Коласа й Купалы было-б раўназначным з банкруцтвам савецкай культурнай палітыкі ў Беларускай ССР, таму што гэтыя два чалавекі былі ня толькі выдатнымі пэрсанажамі, але, на справе, культурнымі “ініцыятарамі” свайго народу. Беларусь магла-б абыйсціся без сваіх гісторыкаў і фальклярыстых “нацыянал-дэмакратаў”, яна магла абыйсціся без сваіх кіруючых палітыкаў, але Колас і Купала былі неабходнымі. Іхны выпадак паказвае, што на ўсё ёсць межы, навет на чысткі ў Савецкім Саюзе. Нельга было пасунуць чыстку на беларусі аж да таго, каб паставіць пад небяспеку культурныя асновы трэйцяга народу Савецкага Саюзу. Вось чаму Колас і Купала былі ашчаджаныя, не зважаючы на іхныя “трахі” і “ўхілы”.

Янка Купала і Якуб Колас былі і заставаліся валадарамі дум народных, песнярамі вольнай Беларусі. Пасіянарнасць іх творчасці перадавалася народу, актывізавала жывую творчасць мас.

Нацыянальная ідэя незалежнасці і суверэнітэту Беларусі ў творчасці Купалы набыла сваю глыбіню, маштабнасць, канцэптуальнасць.

